

Projectplan

Erfgoed Deal

**Greppelland,
van blinde vlek
naar nieuwe
toekomst**

4 oktober 2022

Provincie Fryslân i.s.m. Wetterskip Fryslân, de gemeente Leeuwarden
en de gebiedsontwikkelingen Aldeboarn – De Deelen en Baarderadiel

INHOUD

1. Samenvatting	3
2. Probleem en transitieopgaven	4
3. Greppelland: erfgoedwaarde en ontwikkelingen	6
4. Meerwaarde voor de transitieopgaven	10
5. Erfgoedinclusieve toepassing in twee gebiedsontwikkelingen	13
6. Voorbeeldwerking en leeromgeving	26
7. Kosten, financiering en matching	28
8. Planning en resultaat	30

Bijlagen:

Bijlage 1: Samenvatting

Bijlage 2: *Microreliëf van de Friese weilanden*; onderzoeksrapport Frebus van Slochteren

Bijlage 3: *Van greppel tot drainagebuis*; afstudeeronderzoek Frebus van Slochteren

Bijlage 4: *Oud gras- en greppelland in beeld*; Altenburg & Wymenga, ecologisch onderzoeksbureau

Bijlage 5: *Ecologische en agronomische waarden van 'rûne ekers'*; RUG Theunis Piersma

Greppelland in Baarderadeel (Sito Wijngaarden)

Voorzijde: dronefoto greppellanden Baarderadiel (Simon de Winter, Natuurmonumenten)

1. Samenvatting

De opgaven: verduurzaming en klimaatadaptatie

Intensivering en schaalvergroting - en daarmee het verdwijnen van oud greppelland - hebben gezorgd voor een sterke afname van de biodiversiteit in het landelijk gebied, waaronder weidevogels. Ruilverkavelingen hebben, vooral in Fryslân, geleid tot zeer lage waterpeilen en brede geëgaliseerde percelen. Dat wreekt zich nu. De lage peilen leiden tot een forse bodemdaling en CO₂-uitstoot in het veenweidegebied en de brede, egale percelen blijken onvoldoende in staat de toenemende weersextremen als gevolg van klimaatverandering op te vangen. Met verdroging, muizenplagen en slecht bewerkbaar, nat land als gevolg.

De waarde van greppelland: je ziet het pas als je het doorhebt

Greppels horen bij het typisch Nederlandse, man-made weidelandschap - bij ons DNA. Ze vertellen het verhaal van de ontwatering van laag Nederland. Maar de meeste mensen zien de (erfgoed)waarde van greppelland, met haar oude kruidenrijke graslandbodems niet. Greppelland is onbekend, onbemind en daardoor vogelvrij ... Met als gevolg dat het in rap tempo verdwijnt. Want greppels passen niet bij een hoogproductieve landbouw.

Greppelland als onderdeel van de oplossing

Maar wat blijkt... huidige opgaven als het versterken van biodiversiteit, het reduceren van bodemdaling en CO₂-uitstoot, en de aanpassing van ons landschap aan het veranderende klimaat, werpen een nieuw licht op de waarde van greppelland. Greppelland helpt bij het bereiken van deze doelen! Onderzoek laat zien dat oud greppelland meer bodemleven bevat dan regulier grasland en hogere waarden voor flora en fauna, waaronder weidevogels. De CO₂-vastlegging van oud greppel- en grasland is hoger dan die van regulier grasland. D.m.v. greppels en greppelinfiltratie worden hogere grondwaterstanden bereikt met een positief effect op bodemdaling en CO₂-uitstoot in veenweiden. Bovendien verbeteren greppels de aan-, afvoer en opvang van water. Dat is gunstig met het oog op weersextremen door klimaatverandering.

Greppelland als dubbeldoelgrond: een nieuwe toekomst?

Maar ... herstel en /of behoud van greppelland betekenen verlies aan inkomen en vermogen voor de boer. Dat moet opgelost worden. *Hoe* willen we in dit project laten zien aan de hand van twee integrale gebiedsprocessen, één in het kleiweidegebied: Baarderadiel, en één in het veenweidegebied: Aldeboarn-De Deelen. We doen dit door het ontwikkelen en realiseren van 'dubbeldoelgronden'. Dat zijn gronden die naast het pure agrarische productiedoel ook één of meerdere andere doelen dienen. In dit geval ook erfgoed, in de vorm van greppelland. Erfgoed wordt zo gekoppeld aan actuele transitieopgaven uit het Nationaal Programma Landelijk Gebied (NPLG); de Ruimtelijke Ordeningsbrief en het Deltaprogramma Biodiversiteitsherstel.

Maatregelen en resultaat: aanleg/herstel en behoud greppelland

- a. Op landschap- en cultuurhistorie geïnspireerd herstel en/of aanleg van 181 ha greppelland in vlakke, brede en monotone graslandpercelen;
- b. Behoud van 60 ha waardevol greppelland door een financiële af- of (beter) herwaardering, gekoppeld aan een kwalitatieve verplichting als juridische borging voor instandhouding en/of een bepaald type beheer.

Voorbeeldwerking

Via een leeromgeving gericht op uiteenlopende doelgroepen laten we zien hoe je waardevol greppelland kan behouden en kunt inzetten voor bovengenoemde transitie-opgaven. De aanpak, methodiek en ontwerpbenadering kunnen landelijk in weide c.q. voormalige greppellandgebieden toegepast worden ten behoeven van de actuele opgaven.

2. Probleem en transitie-opgave

Vanaf WOII heeft er enorme schaalvergroting plaatsgevonden in de landbouw. Er zijn grote ruilverkavelingen uitgevoerd met weinig oog voor ecologie, landschap en cultuurhistorie. Hierdoor zijn veel van deze kwaliteiten verloren gegaan. Intensivering, schaalvergroting, ruilverkavelingen - en daarmee het snel verdwijnen van oud greppelland - hebben gezorgd voor een sterke afname van biodiversiteit in het agrarische gebied. Dit geldt onder andere voor het bodemleven, de vegetatie, de insecten en weidevogels. Ook het inzaaien van één soort eiwitrijk Engels Raaigras, heeft bijgedragen aan deze achteruitgang. De vlakke monotone graslanden die momenteel domineren worden ook wel 'groene woestijnen' genoemd.

Ruilverkavelingen hebben, vooral in Fryslân, ook geleid tot zeer lage waterpeilen en brede, geëgaliseerde percelen. Dat wreekt zich nu. De lagen peilen leiden tot een forse CO₂-uitstoot in met name het veenweidegebied. In Fryslân alleen is dat al 90.000 ha groot.

Ook is deze inrichting onvoldoende in staat de klimaatverandering met meer natte en droge perioden op te vangen. Met verdroging, muizenplagen en onbewerkbaar nat land als gevolg.

De ontwikkelingen hebben verder gezorgd voor een verschraling van de omgevingskwaliteit en belevingswaarde van het landschap, dat in de Friese media 'landschapspijn' wordt genoemd.

In dit project staan de thema's duurzaamheid en klimaat(adaptatie) centraal. In het bijzonder wil dit project een bijdrage geven aan de versterking van biodiversiteit, een natuurinclusieve landbouw, het beperken van de CO₂ uitstoot en klimaatadaptatie.

Dit zijn ook belangrijke opgaven uit het Nationaal Programma Landelijk Gebied (NPLG) en de ruimtelijke ordeningsbrief van de rijksoverheid. Ook sluit het aan op uit de provinciale omgevingsvisie *De Romte Diele*, het Deltaprogramma Herstel Biodiversiteit en het Aanvalsplan Landschapselementen. We staan voor de derde, grote verbouwing van Nederland. Dit noemde premier Rutte n.a.v. de opgaven die verwoord staan in het Regeerakkoord. Het bewustzijn deze 'verbouwing' te doen met aandacht voor het cultuurlandschap kan beter doorklinken, ergo we hebben de 'dure plicht' om het anders te doen dan de eerdere grote verbouwingen,

zoals de ruilverkavelingen vanaf WOII. Bij de grote transitie - en herinrichtingsopgave van nu, willen we de eerder genoemde en steeds schaarser wordende kwaliteiten behouden en eigentijds terugbrengen.

In het bijzonder willen wij andere provincies en gebieden bewust maken van de meerwaarde van (oud) greppelland – NL erfgoed – bij de realisering van de huidige opgaven. De (erfgoed)waarde van greppels wordt meestal niet gezien en beseft. Het is daardoor een collectieve blinde vlek waardoor het steeds zeldzamer wordt. Dit project wil deze 'blinde vlek' zichtbaar maken en wil laten zien hoe je waardevol greppelland kan inzetten voor de toekomst.

Binnen het thema verduurzaming wordt greppelland ingezet voor het versterken van biodiversiteit en het verminderen van CO2 uitstoot in het kader van de klimaatopgave. Greppelland en oude graslanden leveren meer biodiversiteit op, zijn daarom geschikter voor weidevogels en ze dragen bij aan een natuurinclusieve landbouw. In het veenweidegebied kunnen greppels worden ingezet om de grondwaterstand te verhogen, waardoor veenoxidatie, die leidt tot een forse CO2-uitstoot, en bodemdaling worden verminderd. Oude, onberoerde graslandbodems scoren bovendien veel beter qua CO2-vastlegging. Binnen het thema klimaatadaptatie kan greppelland worden ingezet voor infiltratie en verbetering van de detailontwatering. Periodes van droogte maar ook extreme regenval kunnen zo beter worden opgevangen.

grutto in kruidenrijk oud greppelland (Natuurmonumenten)

3. Greppelland, erfgoedwaarde en ontwikkelingen

Greppels horen bij het typisch Nederlandse, man-made weidelandschap, bij ons DNA. Ze vertellen het verhaal van de ontwatering van Laag-Nederland door boeren.

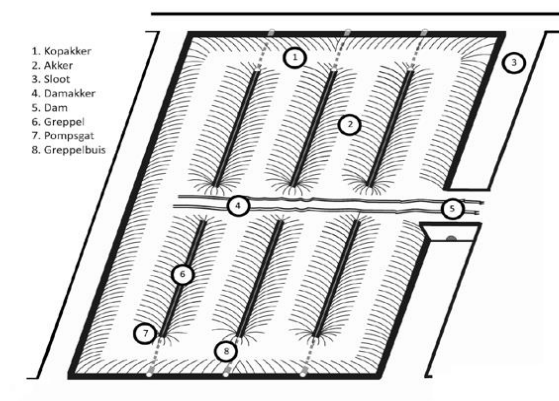
De verspreiding, geschiedenis en kenmerken van cultuurhistorisch greppelland in Fryslân is onderzocht in een tweetal studies door Frebus van Slochteren: het stageonderzoek *Microreliëf in de Friese weilanden* en de afstudeerscriptie *Van greppel tot drainagebuis* (bijlagen 2 en 3 bij dit projectplan).

In zijn onderzoeksrapporten citeert Van Slochteren Johan Cruijff's uitspraak: **“Je ziet het pas als je het doorhebt”**. De (erfgoed)waarde van greppels wordt meestal niet gezien en beseft en is daardoor een collectieve blinde vlek. Dit in tegenstelling tot de meer opvallende bossen en opgaande landschapselementen. Waarom weiland beschermen wanneer er zoveel weiland is, is een collectieve gedachte. Dat hier steeds zeldzamer wordende cultuurhistorische structuren liggen is niet bekend. En onbekend maakt onbemind en maakt vogelvrij.

Als onderdeel van die ontwatering hebben greppels een sterke samenhang met andere cultuurhistorische structuren en elementen zoals sloten- en verkavelingspatronen, vaarten en kanalen en karakteristieke bouwwerken zoals watermolens en gemalen. Greppels maken een onlosmakelijk onderdeel uit van de agrarische cultuurlandschapstypen in laag Nederland. Hieronder wordt schematisch de hoofdkenmerken van een greppelstructuur aangegeven.

- Greppel** *Een smalle en ondiepe uitgraving, met als kenmerken dat deze:*
1. *Binnen een landerij ligt*
  2. *Een gegraven diepte is en dus een product van menselijk ingrijpen*
  3. *Als doel het afvoeren van overtollig water heeft*

Figuur 10. Schematische tekening van een eenvoudig greppelsysteem.

Bron: Afstudeer onderzoek “Van greppel tot drainagebuis” van Frebus van Slochteren (RUG Landschapsgeschiedenis)

De omvang van het oorspronkelijke greppelsysteem is internationaal onderscheidend. De eeuwenlange ontwikkeling van de detailontwatering met greppels heeft geresulteerd in bijzondere en gevarieerde structuren. Deze structuren zijn erg gevarieerd met verschillende dichtheden van greppels, richtingen of bollingen van de tussenliggende akkers. Deze variatie is ontstaan door de ouderdom van de greppelstructuur, samenstelling van de bodem, landschapstype, grondwaterstand of de vorm van het perceel. Resultaat is ook dat er kenmerkend cultuurhistorisch microreliëf is ontstaan die in de oude graslanden vaak samen gaan met natuurlijk reliëf zoals oude slenken en prielen (kleigebied) of soms met oude beeklopen (veenweide). De cultuurhistorische waarden hebben een sterke samenhang met ecologische waarden en omgevings-/en belevingswaarden.

De

De greppelstructuren sluiten aan op de landschappelijke en cultuurhistorische waarden van provinciaal belang zoals die omschreven zijn in de Omgevingsvisie De Romte Diele, thematische structuurvisie Grutsk op 'e Romte (*Grutsk*), Werkplan Takomst Fryske Pleats. In *Grutsk* worden de cultuurlandschappelijke waarden provinciaal, per deelgebied en Top 10: nr 6 is (micro)reliëf. Greppelland is echter nog niet specifiek als onderdeel landschapsstructuren en microreliëf (nog) benoemd. In een actualisatie van *Grutsk* wordt dit begin 2023 aangevuld. Hieronder twee kaartuitsneden van *Grutsk* waarin de twee gebieden uit dit project liggen.

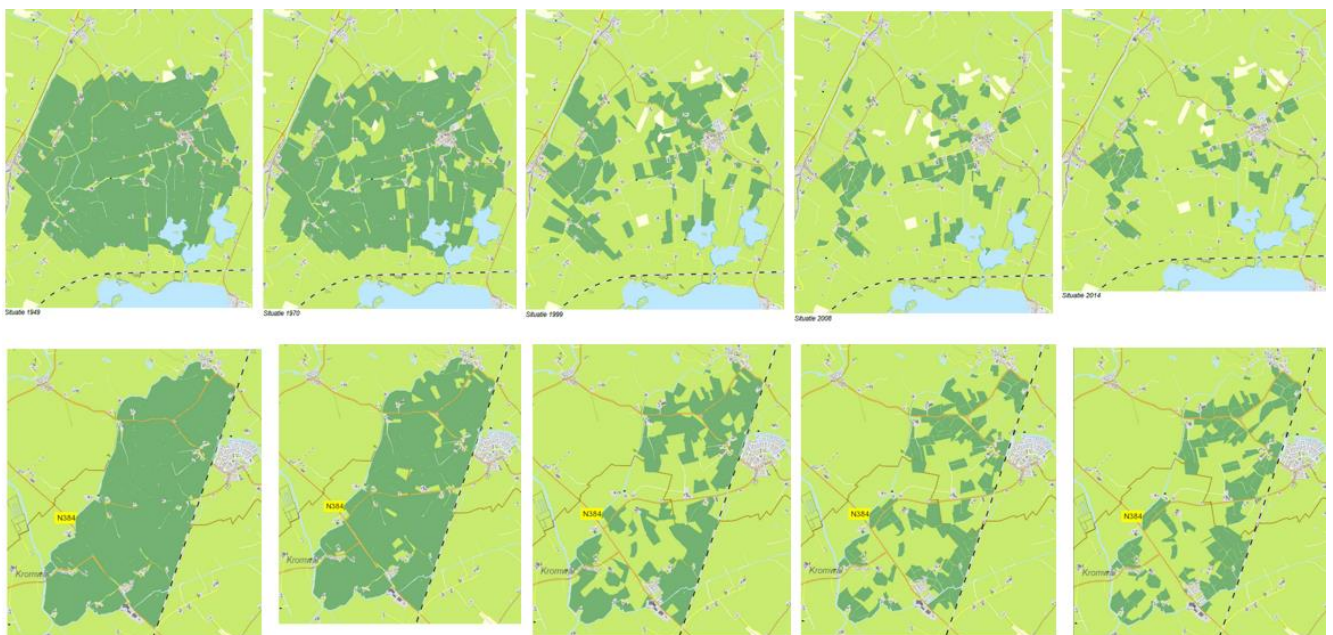
Door de ontwikkelingen in de landbouw van de afgelopen decennia verdwijnen de karakteristieke greppellanden met hun bollingen, microreliëf en oude bloemrijke graslandbodems die niet geschikt zijn voor een hoge productie, in rap tempo. Deze ontwikkelingen zijn ruilverkaveling, schaalvergroting, moderne drainage en egalisatie. Er in de plaats komen vergrote en vlakstreken éénsoortige (eiwitrijk Engels Raaigras) weilanden met als enige doel; een hoge productie. Door graslandvernieuwing neemt cultuurhistorisch (en ecologisch) waardevol greppelland - dat tot ons nationale DNA behoort! - in rap tempo af.

Ontwikkelingen landbouw → **greppelland verdwijnt**

- ruilverkavelingen
- schaalvergroting en kostenbesparing
- moderne drainage, egalisatie,
- inzaaien eensoortig eiwitrijk engels raaigras

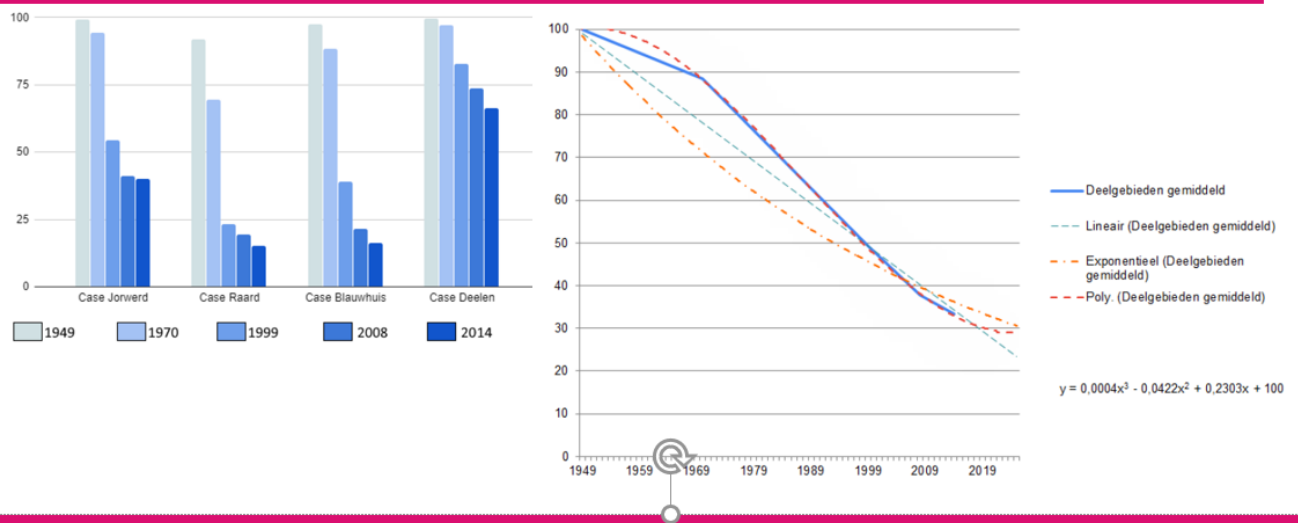
Hoe snel het verdwijnen van greppelland gaat, valt te zien in onderstaande kaartjes voor gebieden bij Blauwhuis en bij Mantgum in de periode 1949-2014. In de tabel daarna staat dit voor 4 gebieden afgebeeld voor dezelfde periode.

Achteruitgang greppelland percelen tussen 1949 en 2014 bij Mantgum en Blauwhuis
Bron: Onderzoek Microreliëf Friese weilanden door Frebus van Slochteren

Afname van greppels

Bron: Onderzoek microreliëf Friese weilanden door Frebus van Slochteren

Als illustratie van wat er daadwerkelijk in het veld gebeurt, hieronder 4 luchtfoto's van dezelfde percelen tussen 2008 en 2014. Op de eerste foto liggen alle greppels er nog in, daarna zijn in een aantal stappen sloten en greppels gedempt en zijn in de laatste foto de percelen samengevoegd en geëgaliseerd.

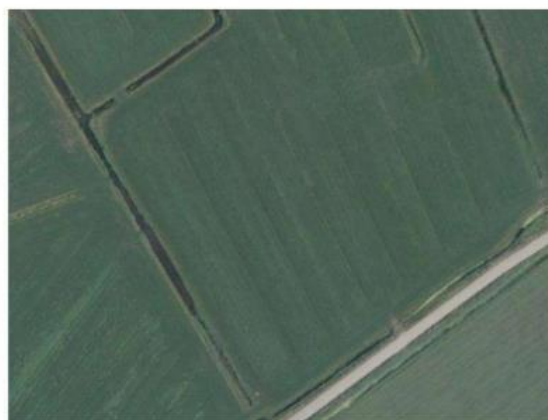
Luchtfoto 2008

Luchtfoto 2016

Luchtfoto 2017

Luchtfoto 2019

Bron: Microreliëf in de Friese weilanden door Frebus van Slochteren

Tijd dus voor (her)waardering en bewustwording; de huidige opgaven werpen een nieuw licht op de waarde die (oud) greppelland heeft.

4. Meerwaarde greppelland voor de transitieopgaven

De opgaven voor duurzaamheid en klimaatadaptatie plaatsen de waarde van greppelland in een nieuw licht. Greppelland, van oudsher een man made systeem van greppels en sloten om te zorgen voor ontwatering van het polderland, helpt bij het bereiken van de doelen! Erfgoed-inclusief herstel, geïnspireerd door de landschapshistorie, verhoogt bovendien de omgevings- en belevingskwaliteit van ons agrarisch cultuurlandschap.

Verduurzaming: biodiversiteit en CO2 uitstoot

Binnen het thema verduurzaming draagt oud greppelland bij aan het versterken van de biodiversiteit en het verminderen van CO2 uitstoot in het kader van de klimaatopgave. Verschillende onderzoek, waaronder het onderzoek *oud gras- en greppelland in beeld* dat het ecologisch onderzoeksbureau Altenburg en Wymenga (bijlage 4) heeft uitgevoerd in opdracht van de provincie Fryslân, laat dit zien.

Voor de hele provincie zijn oude grasland en greppelland in kaart gebracht zodat nu nog beter in beeld is waar ze liggen en wat de waarde ervan is. In het bijzonder is aandacht gegeven aan de gebieden Aldeboarn-De Deelen en Littenseradiel omdat deze deel uitmaken van de aanvraag voor de Erfgoed Deal.

Wat betreft biodiversiteit is van belang dat oud greppelland en, daarmee samenhangend, kruidenrijk grasland meer bodemleven heeft. Veel greppelland bestaat uit oude, onberoerde graslandbodems zo blijkt uit het onderzoek van A&W. Daarnaast biedt greppelland betere mogelijkheden voor het vernatten tot in het midden van het perceel door greppelinfiltratie. De waarden voor flora en fauna voor greppelland en oude graslanden liggen daarom beduidend hoger. Onder meer levert het een beter leefgebied op voor weidevogels. Hiermee draagt het ook bij aan een duurzame, in de zin van volhoudbare, natuurinclusieve landbouw.

Onderzoek van de RUG o.l.v. Theunis Piersma geeft aan dat er sterke indicaties zijn dat greppelland vanwege de bolling van de tussenliggende akkers die gradiënten in de diepte van het grondwater opleveren, gunstig is voor de stand van regenwormen en daarmee van weidevogels en de bodemvruchtbaarheid (Zie bijlage 5: *Ecologische en agronomische waarden van 'rûne ekers' - microreliëf in het greppellandschap: experimentele toetsing*).

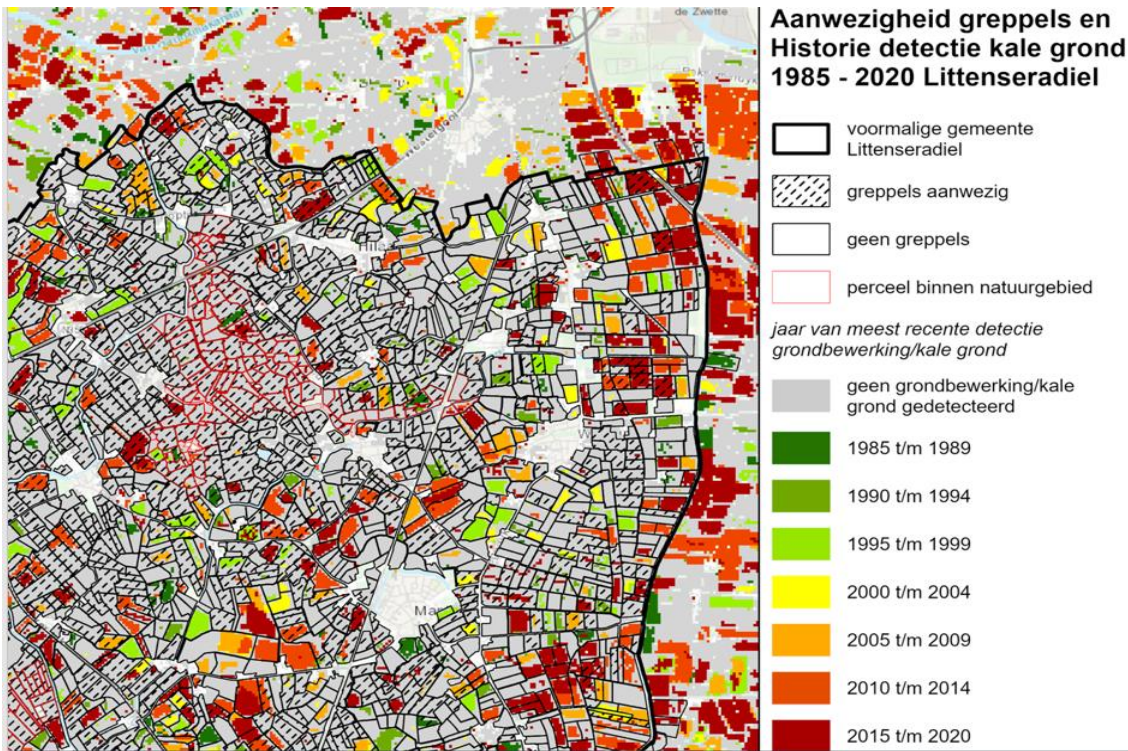
Op de bovenstaande afbeelding de relatie tussen grondwaterstand en flora (Bron: rapport Oud gras- en greppelland in beeld van A&W)

De oude graslanden scoren bovendien veel beter dan regulier grasland qua CO2-vastlegging. De CO2-vastlegging op oud greppel- en grasland is circa 1-2 ton per ha/jaar (bron: Geld verdienen aan CO2-opslag in grasbodems, 448082 (wur.nl)).

Voor het verminderen van de CO2 uitstoot in het veenweidegebied worden greppels ingezet om de grondwaterstand te verhogen en daarmee veenoxidatie en bodemdaling te verminderen. In het veenweidegebied kan door hoge grondwaterpeilen (-40cm maaiveld) de CO2-uitstoot circa 18 ton CO2 per

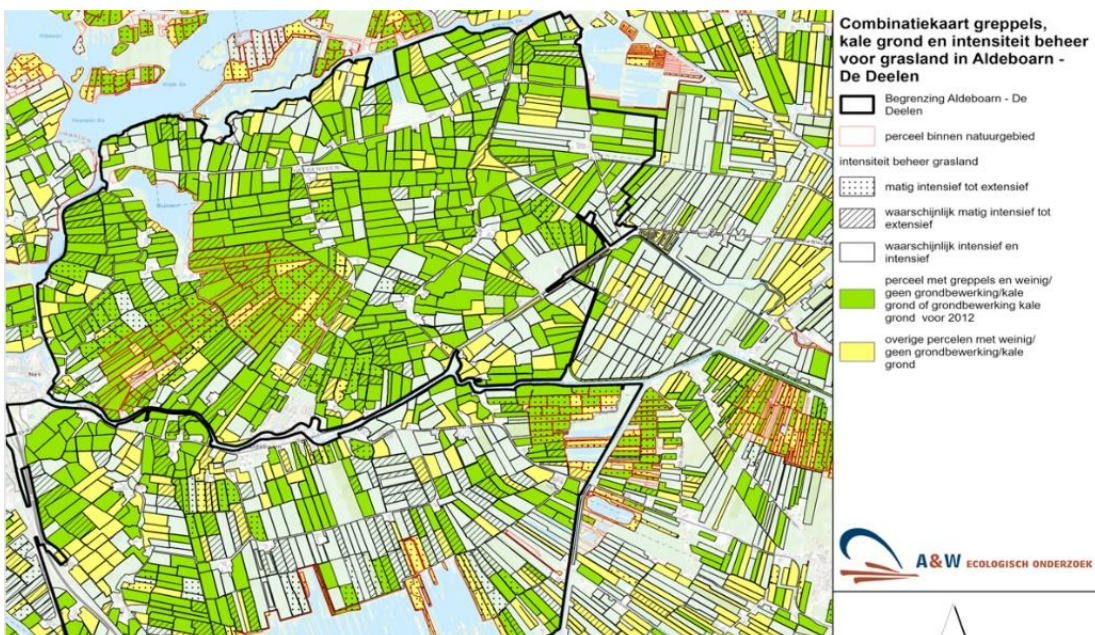
ha/jaar verminderd worden (bron: Methode voor vaststelling van emissiereductie CO2-eq, Valutavooreenversie-005-25032021.pdf (nationaleco2markt.nl)). Volledige vernatting van deze percelen kan door greppelinfiltratie waardoor de grondwaterstand in het midden van het perceel minder uitzakt. En hoe hoger het grondwater hoe minder CO2-uitstoot en bodemdaling.

Op onderstaande kaart uit het onderzoek van A&W is voor Baarderadiel te zien waar oude onberoerde graslanden (op de kaart vallen deze onder grijs "geen grondbewerking/kale grond gedetecteerd") samenvallen met greppelland (op de kaart "greppels aanwezig").

Klimaatadaptatie

Op de volgende kaart uit het onderzoek van A&W is te zien dat op veel greppelpercelen met oud grasland (geen grondbewerking tot 2012) samenvallen met (waarschijnlijk) matig intensief tot extensief beheer.

Binnen het thema klimaatadaptatie verbeteren greppels de aan-, afvoer en opvang van water door extra waterberging, greppelinfiltratie en verbetering detailontwatering. Een robuuster en fijnmaziger watersysteem helpt om periodes van droogte maar ook extreme regenval als gevolg van klimaatverandering beter op te vangen.

Oud kruiden- en bloemrijk greppelland met hoog waterpeil (E. Wymenga, A&W)

Het A&W-rapport geeft aan dat oud grasland en oud greppelland voorzien in een groot aantal ecosystemediensten, in het bijzonder waterhuishouding, biodiversiteit, de opslag van koolstof, klimaatregulatie en waterkwaliteit. Deze graslanden hebben daarom een grote meerwaarde voor diverse belangrijke actuele opgaven van provincie en Wetterskip. Daarnaast is de waarde voor erfgoed en cultuurlandschap groot. Hieronder is een samenvattende tabel uit het rapport opgenomen.

Categorie	Ecosysteemdienst	Blijvend (oud) grasland – extensief gebruikt	Oud greppelland
Biodiversiteit	Insectenrijkdom	+	+
	Beschermde soorten	+	+
	Plantenrijkdom	+	+
	Bodemfauna	++	++
	Weidevogels	++	+++
	Foerageergebied steltlopers	+	++
Klimaatregulatie	Emissies, Lachgas, Methaan, Co2	+	++
	Vastleggen koolstof	++	++
Waterkwaliteit	Vasthouden nutriënten	+	+
Cultuurhistorie	Recreatieve waarde/ beleving	+	++
	Esthetische waarde	+	++
	Cultuurhistorische waarde	+	++
Waterhuishouding	Waterdoorlatenheid	++	++
	Bodemdichtheid	++	+
	Gevoeligheid erosie	+	+
	Run-off	+	+
Opbrengst	Opbrengst (ton/ha)	-	-
	Energie	-	-
	Eiwit (VEM)	-	-

5. Erfgoedinclusieve oplossing in twee gebiedsontwikkelingen

Een aanpak ontwikkelen voor het realiseren van 'dubbeldoelgrond'.

Behoud en /of herstel van greppelland betekenen verlies aan inkomen en vermogen en onrendabele investeringen. Wil greppelland een nieuwe toekomst krijgen dan lukt dat alleen als deze negatieve gevolgen voor de agrariër worden geneutraliseerd. Wij hebben het volgende voor ogen.

Het project richt zich op het ontwikkelen van een methode voor het realiseren van 'dubbeldoelgrond'. Naast het productiedoel dienen de gronden ook één of meerdere andere doelen. Dat is erfgoed in samenhang met

- het versterken van biodiversiteit en een natuurinclusieve landbouw en/of;
- het verminderen van CO2-uitstoot en bodemdaling en/of;
- klimaatadaptatie.

Dit project wil:

- 1) als voorbeeld dienen hoe dit probleem op te lossen is en
- 2) resultaten laten zien in de praktijk.

De aanpak bestaat uit de volgende twee onderdelen.

a. Herstellen en aanleggen

Wij willen 181 ha greppelland herstellen en/of aanleggen in vlak monotoon grasland, waarvan 108 ha in ADD en 73 ha in Baarderadiel.

Met medewerking van de eigenaar/boer worden de maatregelen onder de verantwoordelijkheid van de gebiedsontwikkeling uitgevoerd waarbij de kosten van de investering voor rekening van het project komen. Voor de onrendabele investeringen die hiermee gepaard gaan worden de gelden van de Erfgoed Deal ingezet. Voor de borging van de investering richting de eigenaar/boer zijn er twee mogelijkheden. Deze maatregel wordt gecombineerd met de maatregel voor herwaardering en kwalitatieve verplichting die hierna onder b. beschreven staat óf er wordt een overeenkomst ondertekend dat de eigenaar/boer het herstelde of nieuw ingerichte greppelland tenminste 10 jaar in stand houdt.

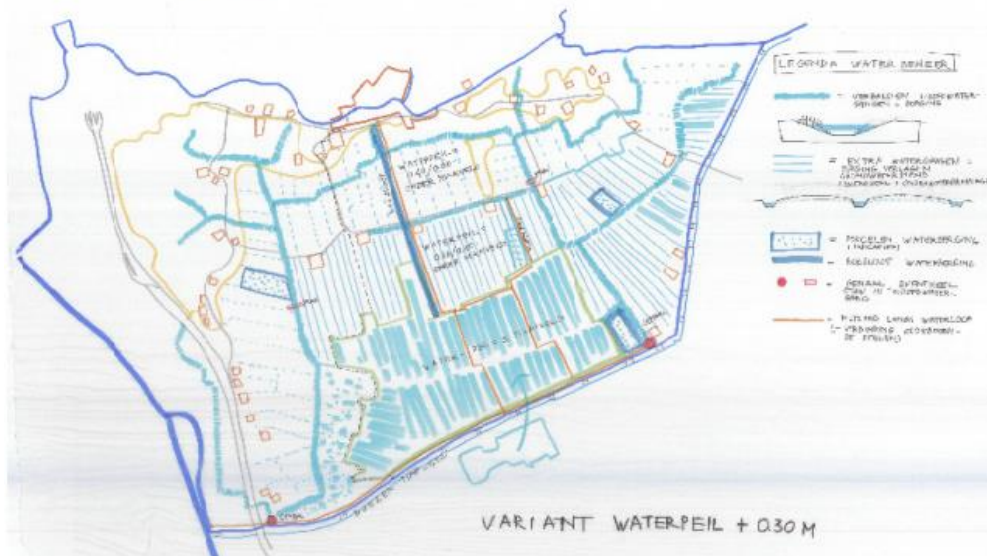
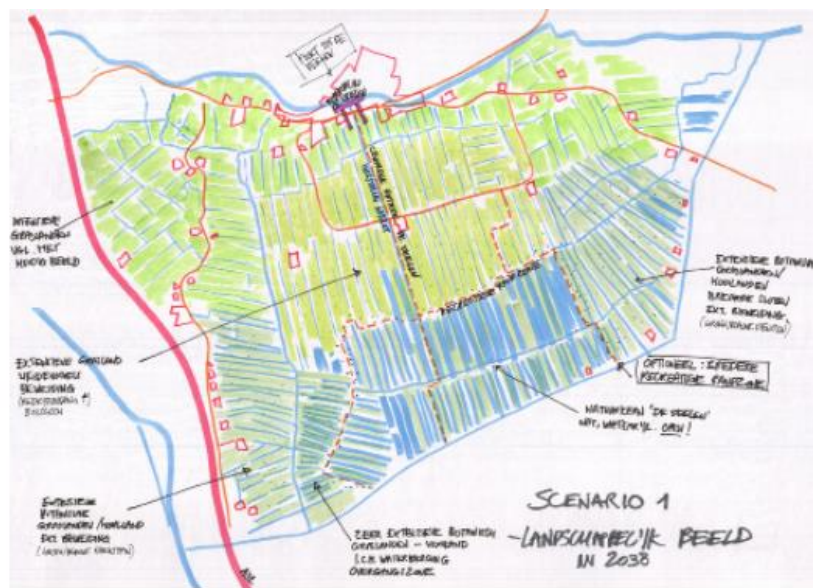
"modern greppelland" (agr. collectief Súdwestkust)

Herstel en aanleg van het greppelland verloopt volgens een ontwerpvisie waarbij het ontwerp zich baseert op de kennis van landschap en cultuurhistorie. Herstel en aanleg moet niet alleen qua landschap en cultuurhistorie kloppen, maar ook technisch, hydrologisch en qua landbouwkundige bruikbaarheid. In het ontwerp moeten deze twee werelden bij elkaar komen. Dit veronderstelt een breed samengesteld ontwerpteam.

In ADD bestaat het ontwerpteam naast ecologen, hydrologen, planvormers en boeren ook uit een landschapsarchitect en een deskundige cultuur en landschapshistorie. Deze laatste twee vormen onderdeel van een breder team van historici dat kan bouwen op de studie over ADD van landschapshistoricus Jeroen Wiersma.

In Baarderadiel vormt de landschapshistorie en in het bijzonder het greppelland, de inspiratie voor het streefbeeld dat samen met agrariërs, bewoners, deskundigen, ontwerpers en kunstenaars is opgesteld. Het ontworpen streefbeeld vormde de basis voor een actieplan.

Er zal dus iets worden teruggewonnen van hetgeen in ruilverkavelingen verloren is gegaan. Echter, de maatvoering van het oorspronkelijke greppelland sluit niet aan op de moderne agrarische bedrijfsvoering. En dus vraagt hedendaags greppelland om nieuwe ontwerpprincipes. Belangrijk is dat bij wat bredere akkers, tussen de greppels de kenmerkende bolling in het ontwerp terugkomt. Deze bolling is per landschapstype verschillend. Zo vormt het oude greppelland inspiratie voor ontwerp-principes voor nieuw eigentijds greppelland, passend in de eeuwenlange ontwikkelingsgeschiedenis.

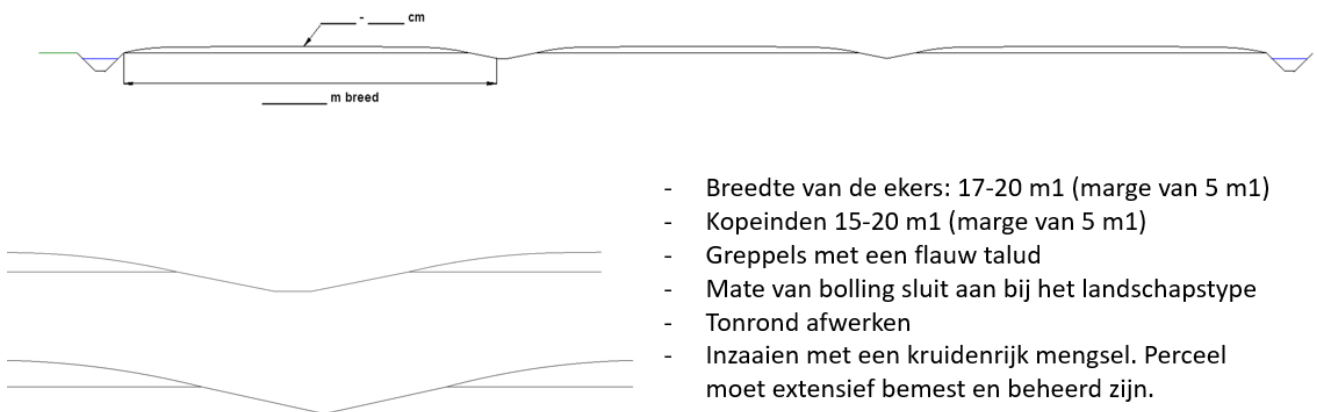

Ontwerp Yttje Feddes voor ADD Zuid bij een peilverhoging van 30 cm, ontwerpatelier ADD Zuid 2019 o.l.v. Jan Dirk Hoekstra, H+N+S landschapsarchitecten.

In het grootste deel van het agrarisch gebied is greppelland verdwenen en zijn ontstaan. Zoals genoemd bieden de actuele opgaven kansen om greppelland te herstellen. De maatvoering van het oorspronkelijke

greppelland sluit echter niet aan op de hedendaagse agrarische bedrijfsvoering. De belangstelling van boeren om hieraan mee te werken is daardoor niet groot.

Naast bovengenoemde methodiek is er ook een nieuw ontwerp greppelland nodig, dat de boer minder grond kost en beter aansluit op de agrarische wensen. Meestal leidt dat tot wat bredere akkers tussen de greppels. Belangrijk is dat de kenmerkende bolling van de akkers tussen de greppels in het ontwerp terugkomt. Deze bolling is per landschapstype verschillend: in de kleiweide is hij bollender dan in de veenweide. Zo vormt het oude greppelland de inspiratie voor het ontwerp van nieuw, eigentijds greppelland. Dit past ook in de ontwikkelingsgeschiedenis die greppelland al eeuwen heeft doorgemaakt. Enkele ontwerpen met uitgangspunten die nog doorontwikkeld moeten worden zijn hieronder te zien (bron Landschapsbeheer Friesland).

Greppel met flauw talud met en zonder bodembreedte

Door het herstel en de aanleg van nieuw greppelland, geïnspireerd door erfgoed en landschapshistorie, zal iets worden teruggewonnen van wat er in de ruilverkaveling verloren is gegaan. Aan ons landschap en de weiden zal weer meer te beleven zijn. Bewoners van de gebiedsontwikkelingen zullen een mooiere leefomgeving krijgen met minder last van wat ze 'Landschapspijn' noemen.

b. Behouden door herwaardering en kwalitatieve verplichting

Bestaand waardevol greppelland willen wij behouden door een methodiek te ontwikkelen en uit te voeren (= realisering dubbeldoelgrond) die uitgaat van een financiële herwaardering van de grond (bepaald via taxaties en/of flankerend beleid veenweide) en juridische bescherming via een kwalitatieve verplichting. Het verlies aan inkomen en vermogen van de boer wordt zo gecompenseerd door een eenmalig geldbedrag. Het gaat in totaal om 60 ha gekoppeld aan de uitvoering van het weidevogelproject LIFE IP GrassBirdHabitats.

Over de term herwaardering het volgende. Vanuit het oogpunt van productie is er sprake van 'afwaardering' (de grond wordt minder waard); vanuit het oogpunt van b.v. erfgoed en biodiversiteit van 'opwaardering' (de grond wordt meer waard). We kiezen voor de term 'herwaardering'. De herwaardering compenseert de boer eenmalig (in de vorm van geld of extra grond) voor het verlies aan inkomen en vermogen door vermindering van de productiecapaciteit van de grond. De herwaardering maakt het mogelijk om de grond naast het doel 'productie' ook nog een of meer andere doelen te laten dienen.

De herwaardering wordt gekoppeld aan een kwalitatieve verplichting: deze verplicht de boer tot het behoud van de greppels en /of tot een bepaald type beheer. Denk aan het behouden en zichtbaar houden van archeologisch reliëf, aan beheer dat optimaal geschikt is voor weidevogels; aan beheer dat aansluit op een Natura 2000 gebied; dat passend is bij het opvangen en vasthouden van water of een bepaald type slootbeheer ter verbetering van de waterkwaliteit. De kwalitatieve verplichting, die notarieel wordt vastgelegd in het Kadaster, kan één doel dienen (en daarmee 100% bedragen van de herwaardering) maar ook een

optelsom van doelen. Dan moet er voor de herwaardering een schatting worden gemaakt: b.v. 60% van de herwaardering betreft een klimaatdoel, 30% een weidevogeldoel en 10% een erfgoeddoel. De kosten van herwaardering kunnen navenant vanuit diverse ‘potten’ worden gefinancierd. De eigen regionale bijdrage wordt ingezet voor de kosten van het verlies van inkomen en vermogen van de boer dat eenmalig wordt uitbetaald. Onderstaand kaartje laat zien in welke gebieden binnen het LIFE weidevogelproject GrassBirdHabitats wordt gezocht naar de te herwaarderen percelen. 60 ha hiervan zal in de beide gebiedsontwikkelingen uit dit projectplan worden gerealiseerd.

weidevogelkerngebieden: provinciale Nota Weidevogels 2021-2030

De voor uitvoering geselecteerde gebieden

In het Nationaal Programma Landelijk Gebied (NPLG) en de ruimtelijke ordeningsbrief, die onlangs zijn gepresenteerd, geeft het Rijk aan dat ze de opgaven waar het landelijk gebied voor staat: klimaat, natuur, stikstof, water en bodem in samenhang met elkaar wil realiseren d.m.v. een “integrale gebiedsgerichte aanpak”. Ook de verduurzaming van de landbouw, het versterken van de biodiversiteit en de energietransitie worden genoemd. In de twee gebieden waar wij dit project willen uitvoeren is sprake van een dergelijke aanpak.

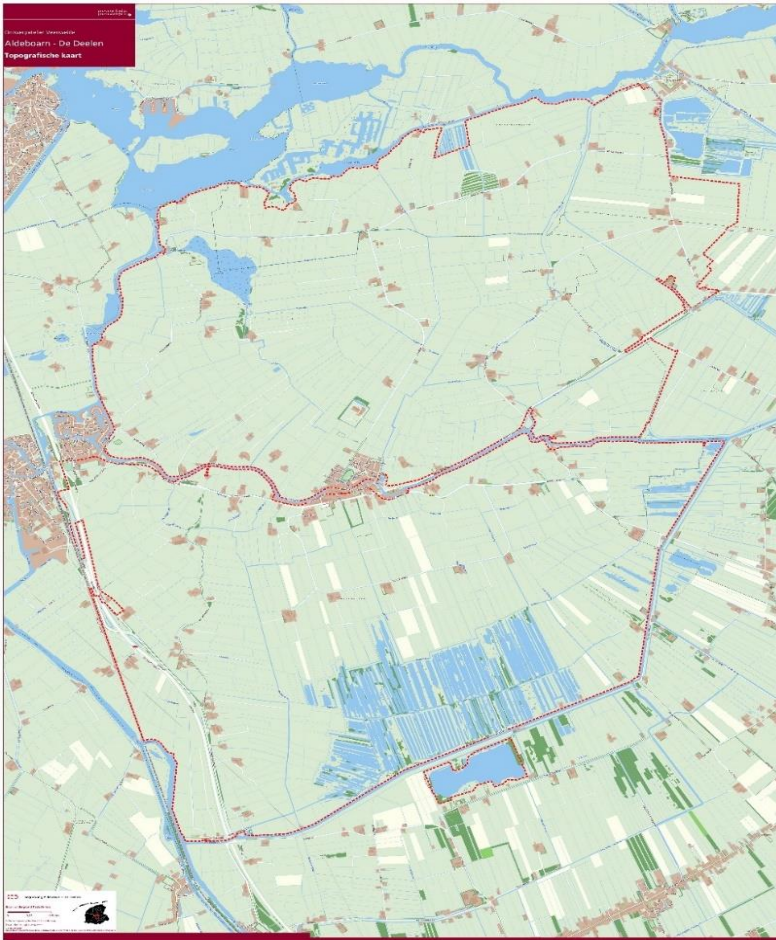
Zoals genoemd in hoofdstuk 2 Probleem en transitieopgave zei premier Rutte n.a.v. de opgaven die verwoord staan in het Regeerakkoord dat we voor de derde, grote verbouwing van Nederland staan. De provincie heeft een essentiële rol in de uitwerking van het NPLG. Met dit project in twee lopende gebiedsontwikkelingen willen wij erfgoed in deze grote transitieopgave positioneren.

Premier Rutte raadsheer Dominique Crijns, Sierk Nawijn, directeur RVD, in gesprek over (de benodigde instrumenten voor) een succesvol gebiedsproces met een Friese delegatie bestaande uit gedeputeerde Fokkinga, Canisius Smit (vrz. Grondbank ADD), Pieter Zondervan (trekker NPLG Friesland), Albert van Burgsteden (melkveehouder en makelaar / taxateur) en Lenneke Büller (projectleider ADD namens het gebied). Lemmer, 4 augustus 2022 (foto Sierk Nawijn)

A. Aldeboarn- De Deelen

Kaart ADD: totaal 5300 ha, 4000 ha landbouwgrond, 1000 ha natuur en 300 ha overig

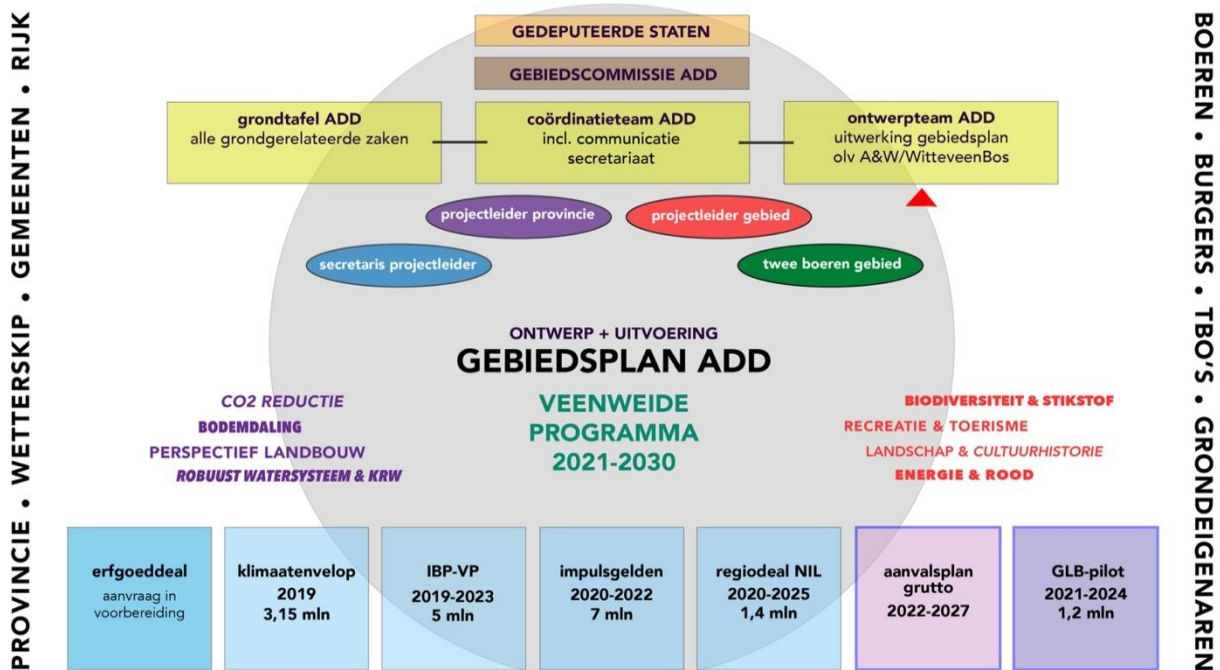
a. gebiedsgerichte integrale aanpak

Aldeboarn-De Deelen (ADD) is inmiddels een nationaal bekend praktijkvoorbeeld van de ‘integrale gebiedsgerichte aanpak’ in lijn met het NPLG: boeren en burgers, overheden en maatschappelijke organisaties werken hier o.l.v. een breed samengestelde Gebiedscommissie aan een Integraal Gebiedsplan waarin niet alleen de hoofdpogaven klimaat, natuur, stikstof, water, bodem en landbouw worden meegenomen, maar ook recreatie&toerisme, energietransitie, rode ontwikkelingen en erfgoed en landschap. Inzet is *een vitaal gebied*: economisch, ecologisch, sociaal en cultureel. Om deze integrale, lange termijn ontwikkeling mogelijk te maken wordt momenteel een Koersdocument = Integrale Gebiedsvisie 2050 gemaakt, waarvan het Gebiedsplan een onderdeel zal vormen. Doel is dat de overheden *vooraf* hun commitment geven aan de in het Koersdocument opgenomen plannen en doelen en daardoor geen ‘sta in de weg’ worden voor realisering ervan.

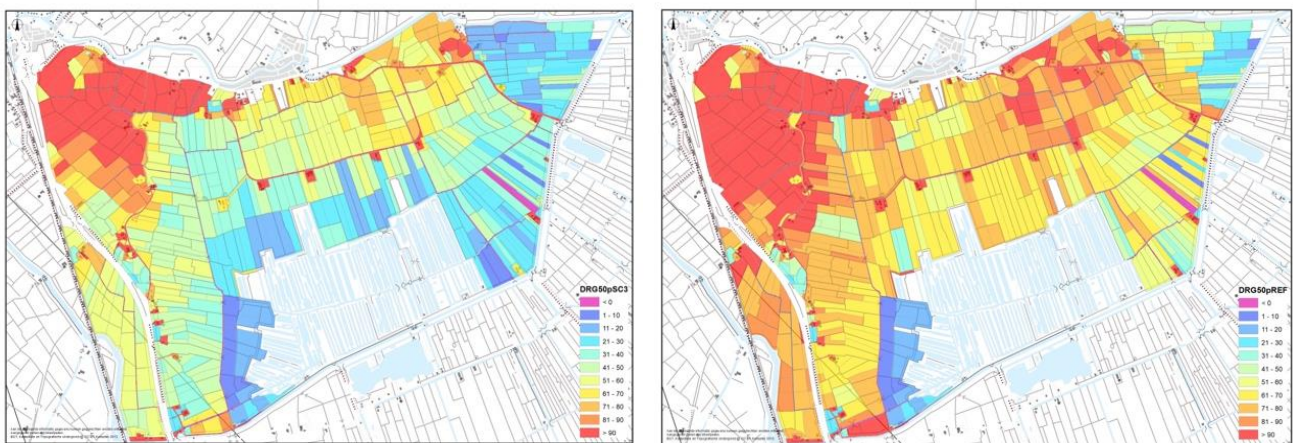

Aldeboarn- De Deelen Noord: weidevogelkerngebied Soarre moarre en It Kathûs

De Gebiedscommissie ADD is geïnstalleerd door Gedeputeerde Staten en heeft als opdracht het ontwikkelen van een Ontwerp Integraal Gebiedsplan voor ADD. De commissie adviseert GS over alle stappen die volgens haar nodig zijn voor een succesvol gebiedsproces. In het gebiedsproces zijn ook de gemeentes Heerenveen, Opsterland en Smallingerland betrokken. Provincie en waterschap zijn verantwoordelijk voor de uitvoering van de plannen.

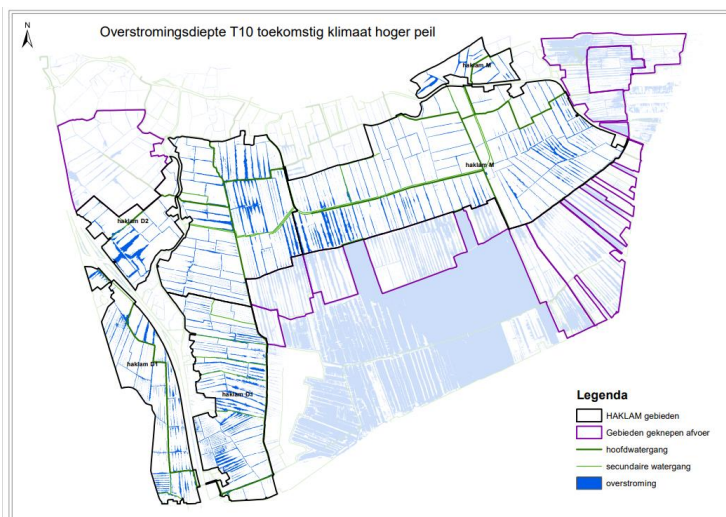

Binnen het provinciale Veenweideprogramma 2021-2030 is ADD aangewezen als ‘ontwikkelgebied’: provincie (en waterschap) zetten hier in op ‘een schep in de grond’. Dit wordt mogelijk doordat ADD gekoppeld is aan en over middelen beschikt uit diverse programma’s: 21,85 mln uit de Versnellingsagenda 2022-2023 van het NPLG; 7 mln vanuit de Impuls gelden; 5 mln vanuit het Interbestuurlijk Programma – Vitaal Platteland; 3,15 mln vanuit de Klimaatvelop 2019 en 1,4 mln vanuit de Regiodeal Natuurinclusieve Landbouw. ADD is aangewezen als Aanvalsplan Grutto-gebied en ontvangt daaruit beheergelden en vormt ook onderdeel van de ontwikkeling van Nationaal Park Nieuwe Stijl ‘It Lege Midden’. De ontwikkeling van het Flankerend Beleid - dat boeren / eigenaren moet compenseren voor de nadelige gevolgen (inkomen en vermogen) van peilverhoging als gevolg van het Veenweideprogramma 2021 -2030, bedoeld voor compensatie van inkomen en vermogen als gevolg van peilverhoging - wordt parallel aan een gebiedsplan voor het zuidelijke deel van ADD ontwikkeld.

Links: vernattingsscenario voor ADD-Zuid op basis waarvan een praktijksimulatie zal plaatsvinden ter toetsing van het concept Flankerend Beleid; Rechts: de huidige drooglegging in ADD Zuid

De ontwikkeling van het Ontwerp Gebiedsplan voor ADD, waaronder het thema erfgoed en greppelland, krijgt vorm o.l.v. Altenburg & Wymenga, ecologisch onderzoeksbureau i.s.m. Witteveen + Bos. Het ontwerpteam is multidisciplinair en bestaat uit ecologen (waaronder waterkwaliteit en Staatsbosbeheer), hydrologen, een landschapsarchitect, een deskundige cultuurhistorie, twee boeren uit het gebied, een projectleider en planvormer namens het waterschap, en de twee projectleiders van ADD (provincie en gebied). Het team werkt mede op basis van de studie van landschapshistoricus Jeroen Wiersma: *cultuurhistorische verdieping Aldeboarn – De Deelen*.

Links: ambitiekaart landschapstypen ADD; Rechts: onderzoek (Sobec-modellering) naar overstromingsgebieden bij toekomstig klimaat en hogere waterpeilen door Wetterskip Fryslân

Wat betreft de thema's: rood, recreatie & toerisme en energietransitie zijn er een viertal ontwerpessies georganiseerd o.l.v. H+N+S landschapsarchitecten. Aan deze sessies deden mensen mee uit de streek, de verschillende overheden en experts. De afsluitende, integrale sessie werd door H+N+S samen met het Ontwerpteam

ADD georganiseerd. De resultaten van deze sessies heeft H+N+S vervat in het rapport: *Verkenning bouwstenen voor een integraal ontwerp Gebiedsplan Aldeboarn – De Deelen; input vanuit de werkgroepen rood, recreatie & toerisme, energietransitie*.

Gronden die in aanmerking komen voor behoud / herstel en aanleg van greppelland

De potentiële locaties in ADD, binnen het projectgebied zoals , die in aanmerking komen voor herstel en/of aanleg en behoud van greppelland zijn in kaart gebracht. In totaal een zoekgebied van ca. 450 ha. Omdat deze kaart deels is gebaseerd op vertrouwelijke informatie uit individuele gesprekken met eigenaren kunnen wij deze kaart niet in het projectplan gebruiken. Wij volstaan hier dus met een omschrijving.

In het noordelijke deel van ADD zal de herwaardering bestaan uit een koppeling van erfgoed, klimaat en weidevogels; in het zuidelijke deel van ADD zal de herwaardering bestaan uit een koppeling van erfgoed en klimaat en wat het Rijk voornamelijk 'landschapsgrond' noemt: een overgangszone tussen natuur (hier Natura 2000 De Deelen) en landbouwgebied.

NB: Een deel van de gronden die wij op het oog hebben (in totaal zo'n 450ha) is al aangekocht door de provincie of daar is de provincie in gesprek over aankoop. Het overige deel is van particuliere eigenaren. Wij achten de kans groot dat

behoud / realisering van greppelland daar mogelijk is omdat deze eigenaren in individuele gesprekken hebben aangegeven dat zij willen stoppen, verplaatsen of sterk willen extensiveren. Maar, pas als er overeenstemming is over de herwaardering en kwalitatieve verplichting, en in geval van aanleg van greppelland over het ontwerp, kan uitvoering op die plek een feit worden.

O.l.v. de provincie wordt momenteel gewerkt aan een Koersdocument: een Integrale Gebiedsvisie voor ADD dat zich richt op 2050. Dit document moet het mogelijk maken een integrale lange termijn ontwikkeling in ADD mogelijk te maken. Naast de opgaven uit het NPLG en het Veenweideprogramma 2021-2030 gaat het daarbij om rode ontwikkelingen, energietransitie, recreatie & toerisme, landschap en cultuurhistorie. Streven is dat dit Koersdocument eind 2022 / begin 2023 wordt vastgesteld door de provincie, het waterschap en de drie betreffende gemeenteraden. Het Ontwerp Integrale Gebiedsplan voor ADD, dat naar verwachting 2023 zal worden afgerond, vormt onderdeel van het Koersdocument. In het gebiedsplan worden ook de (mogelijke) locaties opgenomen voor realisering van de Erfgoed Deal in ADD.

Als de uitvoering van de inrichtingsmaatregelen ten gevolge van toekenning van de Erfgoed Deal *niet afhankelijk* zijn van inrichtingsmaatregelen die watersystemen in ADD betreffen of heel ADD, dan zal de uitvoering met voorrang als 'no regret maatregel' worden uitgevoerd. De Gebiedscommissie zal daarover aan Gedeputeerde Staten adviseren. NB: ook nu al worden 'no regret maatregelen' uitgevoerd.

Mocht uitvoering met voorrang niet of deels niet mogelijk zijn, dan zal uitvoering van (resterende) Erfgoed Deal elementen meelopen met de uitvoering van het Gebiedsplan ADD als geheel. Start naar verwachting in 2024 - 2025. De uitvoering vindt plaats onder verantwoordelijkheid van de provincie Fryslân i.s.m. Wetterskip Fryslân.

b. Beschrijving samenwerking

In de Veenweidevisie 2015 werd het zuidelijke deel van ADD door provincie en waterschap aangewezen als één van de 'Kansrijke Gebieden' voor vermindering van de (toen nog alleen!) bodemdaling. Om dat te realiseren ambieerde de provincie 'initiatieven van onderop'. Alleen in ADD is dat daadwerkelijk gebeurd. Het gebiedsproces is december 2016 gestart als initiatief van burgers: Stichting Beekdallandschap Koningdiep | de Nije Boarn, en boeren: Gebiedscoöperatie It Lege Midden. Met als ambitie: werken aan een *integraal* plan dat inzet op de vitaliteit van het gebied als geheel, op brede welvaart.

D.m.v. nieuwsbrieven, bijeenkomsten en individuele gesprekken met alle boeren in ADD wordt stapsgewijs toegewerkt naar een plan dat draagvlak heeft. Burgers, gemeenten en natuurorganisaties – ze worden allemaal meegenomen in het proces en niet alleen door nieuwsbrieven, bijeenkomsten en presentaties. Ze hebben allemaal plaats in de in april 2021 door Gedeputeerde Staten geïnstalleerde Gebiedscommissie ADD. Provincie (gedeputeerde), waterschap (DB) en ook een vertegenwoordiger van het Ministerie van LNV nemen deel aan de vergaderingen van de commissie.

Het ontwerp- en coördinatieteam van ADD werken nauw samen met het Friese Veenweideprogramma en het Innovatieteam Veenweide. Dit team staat weer in verbinding met landelijke instanties zoals b.v. het Nationaal Onderzoeksbureau Veenweide.

Links: presentatie gebiedsproces ADD en verkenning van H+N+S tijdens de dorpsconferentie in Aldeboarn op 11 juni 2022; Rechts: presentatie gebiedsproces ADD aan een delegatie van gemeenteraadsleden uit de Friese 'veenweidegemeenten' op 12 juli 2022.

c. participatie en dialoog

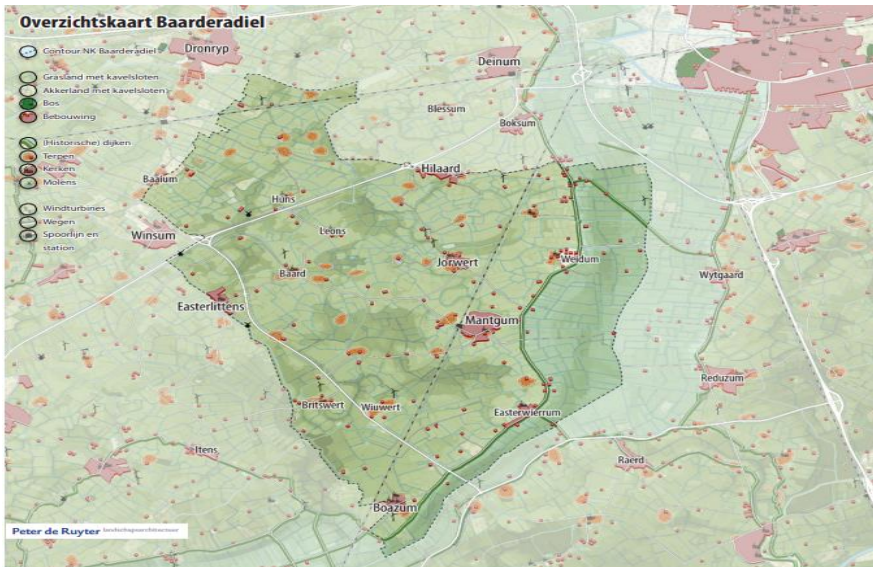
ADD is begonnen als een lokaal initiatief, van onderop, van burgers en boeren. Dialoog met lokale partijen vormt het uitgangspunt van dit gebiedsproces. Dat is terug te zien in de samenstelling van de gebiedscommissie. Daarin zitten naast de overheden vooral mensen uit de streek: voorzitter Plaatselijk Belang Aldeboarn, vier boeren uit ADD, een vogelwachter, een recreatieondernemer. Staatsbosbeheer, die ook It Fryske Gea vertegenwoordigt, zit erin als grote landeigenaar. Verder de voorzitter van It Lege Midden, een van de initiatiefnemers en dus van meet af aan betrokken bij het proces. Dat geldt ook voor de voorzitter van de Gebiedscommissie: deze is gerekruteerd uit de andere initiatiefnemer: Stichting Beekdallandschap Koningsdiep | de Nije Boarn.

Op kennisniveau is er uitwisseling via het Friese Veenweideprogramma, waaronder het Team Innovatie dat opdrachten uitzet bij diverse universiteiten en in contact staat met landelijke kennisinstellingen zoals b.v. Veenweide Innovatie Centrum in Zegveld, het Veenweide Innovatie Programma Nederland (VIP NL), het Nationaal Onderzoeksprogramma Broeikasgassen Veenweide (NOBV) etc.

Boven: uitleg bij een bodemkuil en een van de (nationale) meetlocaties CO2-uitstoot in ADD door het waterschap aan een delegatie van gemeenteraadsleden uit de Friese 'veenweidegemeenten' op 12 juli 2022.

B. Baarderadiel

Kaart Baarderadiel: totaal 10.000 ha landbouwgrond waarvan 24% met beheersovereenkomsten heeft, 300 ha natuur

a. gebiedsgerichte integrale aanpak

Bij de ruilverkaveling Baarderadiel is een gedeelte van de agrarische grond uit de greep van schaalvergroting en intensivering gebleven. Veel agrariërs waarderen het resterende oude cultuurlandschap. Ze willen het behouden, combineren met weidevogelbeheer en hopen dat het lukt om de vrijkomende percelen van de 'stoppers' voor de toekomst te behouden.

De Friese Kleiweide / Baarderadiel vormt onderdeel van de Regiodeal Natuurinclusieve Landbouw: de deal waarbinnen de drie noordelijke provincies d.m.v. gebiedsprocessen en gekoppeld aan een 'Kennisconsortium' toewerken naar een meer natuurinclusieve landbouw. Baarderadiel is een van de gebiedsgerichte 'focusgebieden' binnen de Regiodeal, om reden dat hier de streek zelf animo heeft om aan de slag te gaan met de noodzakelijke veranderingen. Provincie en Wetterskip Fryslân en drie grote gemeenten faciliteren het gebiedsproces en werken intensief samen onder de werknaam Greidhoeke Plus.

De aanpak van Greidhoeke Plus binnen Baarderadiel is in 2022 als icoonproject benoemd binnen de samenwerkingsagenda waarin de gemeente Leeuwarden, samen met de Provincie Fryslân de komende jaar wil samenwerken. Deze status brengt met zich mee dat financiering van projecten een hoge prioriteit krijgen binnen de beide overheden, en daarnaast worden gezamenlijke lobby trajecten binnen de samenwerkingsagenda uitgevoerd.

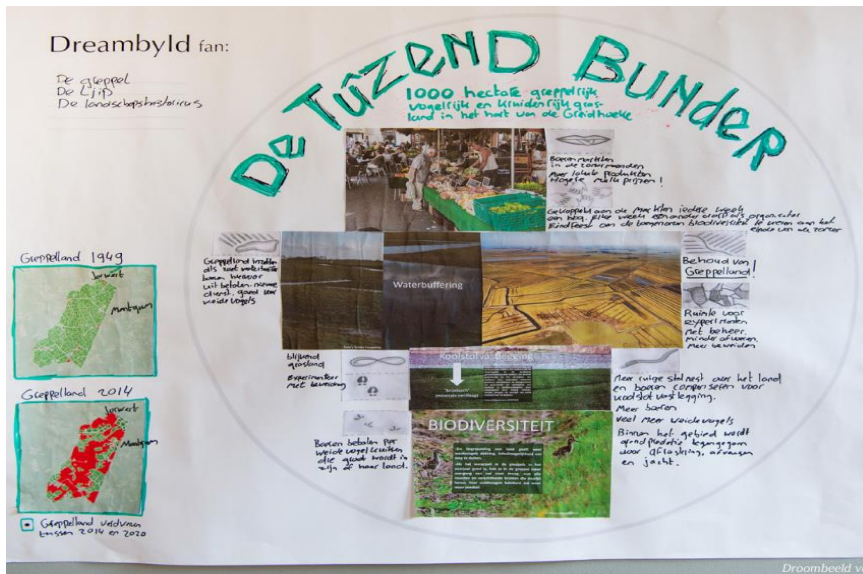

Lionserpolder (Jeroen Wiersma)

weidevogels bij greppel (aquarel Ysbrand Galema)

In het kader van de Regiodeal Natuurinclusieve Landbouw hebben de boeren en een brede afspiegeling van dit plattelandsgebied in 2020 een streefbeeld en actieplan opgesteld. In dit document: *Kening te ryk yn Baarderadiel* is ook het behoud en herstel van cultuurhistorische structuren als actielijn opgetekend: *Revival of the greppel*. De agrarische Natuurvereniging "Natuurkoöperasje Baarderadiel" is trekker van het gebiedsproces en geeft uitvoering aan dit streefbeeld.

In Baarderadiel vormt de landschapshistorie en in het bijzonder het greppelland de inspiratie voor het streefbeeld dat samen met agrariërs, bewoners, deskundigen, ontwerpers en kunstenaars is opgesteld. Het streefbeeld vormde de basis voor een actieplan. Belangrijk vertrekpunt voor de ontwerpen vormt de cultuurlandschappelijke analyse *De Greidhoeke-cultuurhistorie van een rijk weidevogelgebied* van Jeroen Wiersma. Op detailniveau vormen de cultuurhistorische kenmerken van het oude greppelland in Baarderadeel ook de de basis en inspiratie voor de herinrichting van de weidegrond met het nieuw aan te leggen greppelland.

Voor de realisatie van de doelen met betrekking tot behoud en herstel van greppelland is het werkgebied van de agrarische natuurvereniging als geheel in beeld, maar op basis van kans rijkheid is de focus gelegd bij een gebied waar minder intensieve bedrijven zijn gevestigd en vanuit weidevogelbeleid wordt ingezet op een aaneengesloten gebied met beheerovereenkomsten. Op onderstaande kaartjes is het focusgebied via een rode cirkel aangeduid. Wanneer we inzoomen op het westelijk deel van dit focusgebied is goed zichtbaar dat er sprake is van een combinatie van deels greppelland (witte lijnen) en deels ontbreken van greppel. Op de groen gekleurde percelen is sprake van beheerovereenkomsten (lichtgroen betreft eigendom van Natuurmonumenten). De andere groene percelen zijn in eigendom/beheer bij agrariërs.

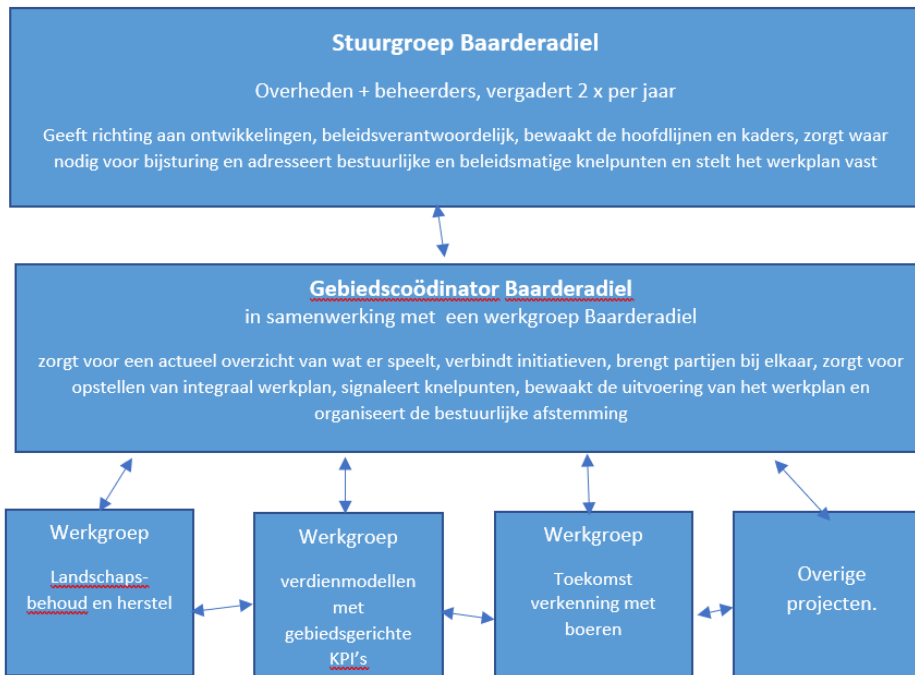
Binnen dit gebied zal actief ingezet worden op behoud (witte lijnen) en herstel (nieuwe greppels). Buiten het focusgebied is ook meer en zwaarder beheer gewenst en zal ook ingezet worden op erfgoed inclusief weidevogel (Grutto) land.

b. samenwerking

Op het schaalniveau Friese Kleiweide/Greidhoeke Plus werken de vijf overheidspartners met een bestuurlijk - en directeurenoverleg. Deze structuur waarborgt dat de trekkers van de processen in de vier focusgebieden, waaronder Baarderadiel, slagvaardig, interbestuurlijk en integraal worden bediend. Er zijn in Baarderadiel korte lijnen met ambtenaren van de provincie en de gemeente Leeuwarden. Waar nodig wordt bestuurlijk overleg georganiseerd op schaalniveau van de focusgebieden. Gezien de complexiteit van de opgaven is dit in Baarderadiel nodig. In september 2022 wordt de organisatie op niveau Baarderadiel ingericht zoals in onderstaande plaatje is geschetst.

Schematische weergave van het advies voor sturing en coördinatie

De agrarische natuurvereniging "Natuurkoöperasje Baarderadiel" met aangesloten boeren geeft uitvoering aan het voor Baarderadiel verbindt lokale stakeholders met specialisten van divers pluimage. Kunst en cultuur vormen daarbij een inspiratiebron en er worden veel activiteiten georganiseerd die bijdragen aan draagvlak en

bewustwording. Burgerinitiatief *Kening (fan e Greide)* = Koning (van het Weiland) = de Grutto c.q. weidevogel geeft voeding aan het programma. De gebiedscoördinator bewaakt integraliteit en afspraken met betrekking tot de rollen van de stakeholders.

c. participatie en dialoog

Binnen het gebiedsproces in Baarderadiel zijn al bij het ontwerpen van het Droombeeld inwoners uit het gebied betrokken. In eerste instantie gaat het om leden en bestuurders van de Natuurkoöperasje Baarderadiel; dat betreft agrariërs. Daarnaast waren deelnemers vanuit de natuurorganisaties betrokken en ook vanuit onderwijs (basis-, voortgezet- en hoger) onderwijs. De vereniging van Bed & Breakfast ondernemers, overheden en diverse verenigingen en stichtingen met een doelstelling gerelateerd aan landbouw en biodiversiteit droegen bij en werden daarbij geïnspireerd door diverse deskundigen uit het netwerk van Kening (burgerinitiatief dat zich richt op biodiversiteitsherstel) en last but not least kunstenaars/vrijdenkers.

In de periode daarna zijn tal van betrokkenen ook deelnemer in de eerste projecten die werden opgezet. Mede door het beperkte schaalniveau en moderne communicatiemiddelen blijven de deelnemers betrokken en via projecten wordt het bereik groter. De voorzitter van de agrarisch natuurvereniging is degene die ervoor zorgt dat zijn achterban, de agrarische sector, tijdig wordt geïnformeerd over nieuwe ontwikkelingen. Binnen de stuurgroep die binnenkort van start gaat worden zaken geregeld (besluiten genomen) die mogelijk maakt dat de coördinator met één integraal pakket/verhaal naar de landeigenaren en gebruikers kan stappen. In de stuurgroep zitten overheden, agrarisch collectief en natuurorganisatie met de trekkers van het gebiedsproces om tafel om in onderling overleg comfort te bieden aan de lokale groep.

Participatie en dialoog (provincie Fryslân)

6. Voorbeeldwerking en leeromgeving

Er wordt een leeromgeving gemaakt met als doel: het creëren van bewustzijn en draagvlak en het ontwikkelen van kennis over:

- de waarde en kansen van (cultuurhistorisch) greppelland voor actuele opgaven;
- een aanpak en (ontwerp)methodiek voor behoud en ontwikkeling greppelland in Nederlandse weidelandschappen.

Zoals eerder genoemd heeft er vanaf WOII een enorme schaalvergroting plaatsgevonden in de landbouw. Deze schaalvergroting had ten doel meer en efficiënter produceren van voedsel voor Nederland en de wereldmarkt. Er zijn grote ruilverkavelingen uitgevoerd met weinig oog voor ecologie, landschap en cultuurhistorie. Hierdoor zijn veel van deze kwaliteiten verloren gegaan. Bij de grote transitie - en herinrichtingsopgave waar we nu voor staan, willen we deze kwaliteiten behouden en eigentijds terugbrengen. Met de leeromgeving willen wij andere provincies en gebieden bewust maken van de meerwaarde van (oud) greppelland – NL erfgoed – bij de realisering van de huidige opgaven.

Waar loop je dan in de praktijk tegenaan, hoe kun je dat oplossen, hoe zou eigentijds greppelland eruit kunnen zien en wat veronderstelt dat qua ontwerp(team)?

Omdat greppelland, zeker oorspronkelijk, wijdverspreid is, kan onze werkwijze in heel laag Nederland toegepast worden, in het bijzonder in het veenweidegebied en de gebieden voor het Aanvalsplan Grutto. Landelijk een gebied van 200.000ha!

Bovendien: Aldeboarn-De Deelen en Baarderadiel zijn praktijkvoorbeelden van de integrale gebiedsgerichte aanpak – de inzet van het NPLG. Naast landelijke betekenis hebben deze gebiedsprocessen ook betekenis voor de provinciale uitwerking van het NPLG in het FPLG.

De realisering van ‘dubbeldoelgrond’ sluit ook aan bij het idee zgn. ‘landschapsgronden’ te realiseren: een overgangsgedebied tussen natuur en landbouw. Ook hier is naast productie sprake van een ander doel, met behoud van de landbouw. Vanuit Fryslân zijn we momenteel in gesprek met LNV over beide concepten. Wellicht kan dit gesprek ertoe leiden dat ook de landschapsgronden uit het NPLG erfgoedinclusief worden gemaakt. Het NPLG heeft ook een ambitie voor 10% groen-blauwe dooradering. Greppelland is daarvan een concrete invulling. Dit sluit ook aan op het Deltaplan Biodiversiteitsherstel en het Aanvalsplan Landschapselementen.

Dit voorbeeldproject kan via de leeromgeving een bijdrage leveren aan het erfgoed inclusief invullen van de actuele transitieopgaven en de landelijke programma’s die voor een groot deel provinciaal en gebiedsgericht zullen worden uitgewerkt.

De leeromgeving heeft een aantal afwisselende vormen die voor verschillende doelgroepen ingericht. In het schema hierna is dit weergegeven.

Greppelland (Sito Wijngaarden)

Schema

Communicatiemiddel	Doelgroep
a. (bestaande) Websites Erfgoed Deal, provincie, Wetterskip, Gemeente Leeuwarden en de gebiedsontwikkelingen veenweide en Regiodeal Natuurinclusieve landbouw	Overheden: Rijk (NPLG), provincies, gemeenten, waterschappen Erfgoed Deal Provincie Fryslân (o.a.) gebiedsontwikkeling Veenweide en Regiodeal Breed publiek
b. Artikel Magazine Deal, podcast en intervisie i.s.m. projectbureau	Overheden, maatschappelijke organisaties en geïnteresseerden
c. Een bustocht waarvan een vlog en/of beeldverslag (drone?) wordt gemaakt door studenten.	Deskundigen, wetenschappers, kunstenaars, vertegenwoordigers / belanghebbenden relevante netwerken waaronder overheden
d. Persberichten en socials bij mijlpalen	Alle doelgroepen en breed publiek
e. Informeren en inspireren per doelgroep via diverse presentaties, 1 webinar, en halfjaarlijkse input voor nieuwsbrieven en websites doelgroepen	Landelijke netwerken voor NPLG en Aanvalsplan grutto IPO en VNG (Erfgoed en Vitaal Platteland) Kollektivenberied Fryslân (agrariërs provinciaal) Agrarische Jongeren Fryslân Agrariërs landelijk (Nieuwe Oogst, Boerderij) Netwerk erfgoed (Erfgoedstem, Vereniging Nederlands Cultuurlandschap) Landschappen.nl Waterschappen Netwerken Streekwurk VFG
f. Een publicatie/bewaarboekje Een kleinood om weg te geven	Alle doelgroepen

Excursie ten behoeve van crowdfunding ADD (foto Leeuwarder Courant)

7. Kosten, financiering en matching

Hieronder staat aangegeven wat de kosten van de projectonderdelen zijn hoe de dekking is. Per onderdeel staat aangegeven welk deel door matching wordt gedekt en voor welke deel een bijdrage uit de Erfgoed Deal wordt gevraagd.

Begroting op hoofdlijnen

Maatregelen	Kosten in € ex BTW	Oppervlakte	Erfgoed Deal in € ex BTW	Matching in € ex BTW
1. Leeromgeving, ontwikkelen methodiek en coördinatie	57.486		57.486	
2a. Herstel en aanleg greppelland veenweideprogramma/ADD	323.737	108 ha.	117.125	103.306 Provincie 103.306 Wetterskip Fryslân
2b. Herstel en aanleg greppelland Kleiweide/Baarderadiel	220.431	73 ha.	117.125	51.653 Provincie 51.653 Gemeente Leeuwarden
3. Herwaardering bestaand/ingericht greppelland in Veenweide/ADD en Kleiweide/Baarderadiel	296.000	60 ha.	0	296.000 Provincie
Totaal excl. BTW	897.653	181 ha	291.736	605.917
Totaal incl. BTW	1.086.160		353.000	733.160

Toelichting op de begroting

Per begrotingspost wordt hieronder (in hele €) aangegeven welke kosten hierin opgenomen zijn.

1. Leeromgeving ontwikkelen methodiek en coördinatie:

Belangrijk onderdeel van het project is het delen van kennis en een communicatie project. In hoofdstuk 6 worden de onderdelen betreffende de leeromgeving beschreven. Een aantal van deze onderdelen worden intern bij de provincie opgepakt en hiervoor zijn geen kosten voor gerekend. In de onderstaande tabel staan de onderdelen waarvoor de begrote kosten berekend zijn.

Ook zijn externe coördinatiekosten onder deze post begroot.

Onderdelen
a. Podcast i.s.m. projectbureau
b. Busexcursie met deskundigen en belanghebbenden
c. Vlog en/of beeldverslag excursie en project
d. Informeren en inspireren van relevante netwerken en belanghebbenden via o.a. presentaties, webinar, intervisies en via hun informatiekanaal zoals nieuwsbrieven en websites
e. Wervende publicatie/bewaarboekje ("hebbedingetje") om uit te delen bij contactmomenten, zodat de kennis meegenomen wordt in de projecten/programma's

Voor ontwikkeling van de methodiek is extern onderzoek nodig. O.a. de werkwijze die nodig is om greppelland te herstellen en aan te leggen, nader onderzoek naar de verspreiding van waardevol greppelland, de onderbouw van de meerwaarde van greppelland voor de opgraven en nader ontwerp onderzoek voor "modern greppelland". De coördinatie is binnen het project vooral bedoeld voor het sturen op het behalen van de projectdoelen. De herstel- en aanlegwerkzaamheden en de coördinatie hiervan vindt plaats binnen de lopende gebiedsprocessen.

2. Herstel en aanleg greppelland

a. Veenweideprogramma/ADD: Voor ADD zal in totaal ca. 108 ha. hersteld/aangelegd greppelland gerealiseerd worden.

b. Kleiweide/Baarderadiel: Voor Baarderadeel zal in totaal ca. 73 ha. herstelt/aangelegd greppelland gerealiseerd worden. Binnen het bedrag van €3.000 zitten ontwerp en uitvoeringskosten.

Binnen het bedrag zitten ontwerp- en uitvoeringskosten. De begrote bedragen zijn gebaseerd op ervaringscijfers.

4. Herwaardering bestaand/ingericht greppelland in Veenweide/ADD en Kleiweide/Baarderadiel

Het betreft hier een aan de grondeigenaar uit te betalen eenmalige financiële compensatie voor gedeerde inkomsten en vermogensschade door greppelland, zoals eerder in het projectplan reeds is beschreven. De kosten van dit onderdeel worden ingezet als onderdeel van de matching.

Basis van de compensatie zullen (dubbele) taxaties zijn waarbij voor het aandeel van erfgoed, op basis van eerdere taxaties, uitgegaan wordt van 10% van de getaxeerde grondwaarde.

8. Planning en resultaat van het project

Planning algemeen

- September 2022: 13-9-2022: indiening projectplan Erfgoed Deal
- Oktober 2022: uitslag Erfgoed Deal
- 2023-2025: gesprekken en overeenkomsten met boeren
- 2023-2025: Uitvoering maatregelen herstel, aanleg en behoud/herwaardering incl. afsluiten kwalitatieve verplichtingen. Hierbij aansluiten op lopende gebiedsprocessen en proces Life IP GrassBirdHabitats (voor behoud/herstel)
- 2023-2024: Leeromgeving, zwaartepunt 2023
- Eind 2025: afronding project

Planning ADD

- Eind 2022/begin 2023 wordt een integrale gebiedsvisie ADD 2050 opgeleverd. Hiervoor wordt commitment gevraagd aan de diverse overheden, waaronder de 3 gemeentes.
- Zomer 2023 wordt het ontwerp gebiedsplan ADD (onderdeel van de gebiedsvisie) opgeleverd.
- Zomer/najaar 2024 zal het Flankerend Beleid, dat nu in ontwikkeling is, naar verwachting door de EU zijn goedgekeurd; zal er een ruilplan worden gemaakt voor ADD en zal er een nieuw peilbesluit worden genomen.
- 2024/2025 wordt er onder verantwoordelijkheid van provincie en waterschap gestart met de uitvoering van het gebiedsplan.

NB: No regret-maatregelen kunnen, zoals dat ook nu al gebeurt, in overeenstemming met de landeigenaren met voorrang worden uitgevoerd ook al is het gebiedsvisie/-plan ADD nog niet vastgesteld. Dit geldt ook voor onderstaande planning voor Baarderadiel.

Planning Baarderadiel (onderdeel van bestuurlijk vastgelegde planning Regiodeal NIL en Greidhoeke-plus)

- Najaar 2022 uitwerking werkplan met vier projecten. De inhoud van de Erfgoed Deal is daar onderdeel van.
- Najaar 2022 installatie stuurgroep en oppakken taken door de coördinator.
- 1^e kwartaal 2023 vaststelling werkplan.
- 2023-2025 uitvoering daadwerkelijk in het veld.

Greppelland bij Mantgum (Sito Wijngaarden)

Voorzijde: dronefoto greppellanden Baarderadiel (Simon de Winter, Natuurmonumenten)

Resultaat van het project

- 181ha greppelland is hersteld en aangelegd met “dubbeldoel” erfgoed en transitieopgaven
- 60ha waardevol greppelland is behouden en geherwaardeerd met “dubbeldoel” erfgoed en transitieopgaven
- 2 integrale gebiedsontwikkelingen zijn erfgoedinclusief gemaakt
- Provinciale weidevogelprogramma’s en projecten zijn erfgoedinclusief
- Een bouwsteen voor het NPLG en Deltaprogramma Herstel Biodiversiteit
- Een (ontwerp)methodiek voor behoud en ontwikkeling greppelland die aansluit op het verdienmodel van de agrariërs en landelijk toegepast kan worden in andere greppelgebieden.
- **Greppelland geen blinde vlek meer!**

Aquareltekening greppellân Ysbrand Galama